

MIT NEVEZZEK ÉGNEK

Mint üres utca, jobbra-balra kanyarogva kattog mögöttem a radiátor.
Belobban (egy betegen verő szív lassú ritmusát parodizálva) a kazán.
Ha akarom, ha nem (mindkettő meglepetés): ébren vagyok.
Ugyanúgy szeretem, mint korábban, ha utcára kerül, és tetszhalottá dermed
nem messze tőlem néhány halhatatlan eszme.
Kék árnyékok borítanak mindent, ami lélegzik.
Oldalra dőlt (vagy mégis felegyenesedve alszom?) a bútorozatlan szoba.
Ez valóban egy lakás, vagy a lelkem komfort nélküli?
Mindenhöz tapad egy hajdanvolt mozdulat, vagy csak ahhoz, ahogy én kerültem ide?
Hallható, hogy most nem beszélek?
Ezt nevezem csendnek?
Vállamon ül súlyos, átlátszó szárnyaival
és feltépi a sötétet fölöttem.
Évek óta etetem, jól tartom, szelídítem,
tisztas véggel kecsegtetem, de
elszállni nem akar még.

Jacques Donzelot

A CSALÁD BEVONÁSA ÖNNÖN FELÜGYELETÉBE (II)

Léderer Pál fordítása

C. A szerződés és a gyámság

A XIX. század végén a filantróp mozgalomban fölbukkan egy harmadik eszmei „centrum” is, amely egyesíti, összefogja az előző két „filozófia” gyermekkort illető nézeteit; közös keretbe foglalja mindazt, ami fenyegetheti a kiskorú népeiséget (veszélyeztetett gyermek) s ami fenyegetővé teheti (veszélyeztető gyermek). Az egyiket azok a társaságok képviselik, melyeket az a törekvés hívott életre, hogy magánkezdeményezések helyett az állam feladatává tegyék az erkölcsileg magukra hagyott (csavargó), bűnöző, a család gyakorolta felügyeletnek ellenálló (s ezért az atyai szigor által javító-nevelő intézetbe helyezett) gyermekek helyzetének rendezését. Ebbe a rovatba sorolhatjuk, például, mindazokat a gyermekeket és serdülő korúakat, akiket azokba a pártfogó intézményekbe utaltak be, melyeknek száma az 1851-es törvény nyomán a Második Császárság időszakában megsokszorozódott. (A törvény magánintézmények feladatává tette, hogy a fiatalok bűnelkövetőket erkölcsjavító és munkára nevelő intézményekben helyezték el.) A század utolsó harmadában e társaságok között a legjobb hírnévnek a Georges

Bonjean által 1879-ben alapított *Társaság az elhagyott és bűnbeesett gyermekekért*, a Henri Rollet által alapított *Gyermekek és serdülők patronázsintézete* (Rollet mellesleg a gyermekbíróóság legelső bírója), illetve a Jules Simon vezette *Franciaországi gyermekmentő egyesület* örvend. Ami a másik oldalt illeti, 1857-tel kezdődően elszaporodnak az olyan gyermekvédelmi egyesületek, amelyek munkájukban megelőlegezik, illetve érvényre juttatják a dajkák ellenőrzése végett hozott ún. Roussel-törvényt, s amelyek tömegesen kezdik az alsóbb osztályok körében elterjeszteni a gyermek testi és szellemi nevelésének modern módszereit.

Mindent egybevéve, e társaságok, egyesületek, akár valamilyen általuk létrehozott intézménybe helyezték ki a gyermekeket, akár maguk által választott nevelőszülőkhöz, akár a szülői család keretein belül léptek föl, előbb vagy utóbb óhatatlanul beleütköztek abba az áthághatatlan akadályba, amit az atyai hatalom érvényesítésének joga jelent. Hiába vetül gyanú egy családra, lehetetlen ellenőrizni, hogyan történik a gyermekek nevelése, ha a család az ellenőrzésnek ellene szegül, ha nem enged belépést a családi otthon megsérthetetlen szentélyébe. A gyermekek kihelyezésével foglalkozó szolgálatok is panaszkodnak, mennyire kényelmetlenné tudja tenni helyzetüket, hogy a családok kedvük szerint élhetnek szuverenitásukkal, s bármely pillanatban végét vehetik az intézményeikben folyó nevelőmunkának, hazarendelvén onnan gyermekeiket. Sőt – s ez még fölháborítóbb –, „a gyalázatosan számító gondolkodás is szabadságukban áll. E szülők, kik gyermekeikben csak terhükre lévő éhes szájakat láttak, vagy a haszonszerzés forrását, örömmel engedték át őket oly egyesületeknek, melyek magukra vállalták fölnevelésük költségeit. Ámde amint úgy tűnt, hogy már elérték azt az életkort, amikor haszon húzható belőlük, visszakövetelték őket, hogy kihasználják, csavargásra és prostitúcióra kényszerítsék őket”.²²

E csoportok kívánalmait kielégítendő fogják majd az 1889-es, 1898-as és 1912-es törvények fokozatosan kialakítani és megszervezni az „*elégtelen erkölcsi védelmet*” nyújtó családok esetében a családi szuverenitás átruházhatóságát a filantrópia iránt elkötelezett „*jobb körökre*”, a közhivatalokra, illetve a gyermekekre specializálódott orvosok testületeire. Az 1889-es törvény úgy rendelkezik, hogy nevelésre alkalmatlanná nyilváníthatók „*azok az apák és anyák, kik szokásosnak bizonyult részegeskedő magukviselete, hírhedt botrányokozásaik s gonosz bánásmódjuk okán veszélyeztetik gyermekeik biztonságát vagy egészségét vagy erkölceit*”. Ez a törvény abszolút fegyvernek bizonyul. Abban az értelemben is, hogy nagyon hamar bebizonyosodik: roppant nehéz vele bánni. Igazából alkalmatlan arra, hogy együttműködésre készítse azoknak a szülőknek a tömegeit, akik inkább ügyetlenek, mintsem gyermekek nevelésére méltatlannak bizonyulnak, s akiknek csak gyermekeik ellenőrzése terén mutatott yengesege vagy hanyagsága okozza azok elcsavargását, de akiket „*vak eltökéltségük s érzelmi skrupulusaik arra bírnak, hogy ne egyezzenek bele gyermekük valamely jótékonyági intézetbe szállításába*”. Ezért születik meg az 1898-as törvény, mely minden olyan esetben, amikor „*gyermekek kihágáson vagy büntett elkövetésén kaphatnak, avagy ilyesmit az ő terhükre követnek el*”, fölruházza a bírót azzal a joggal, hogy a gyermekek felügyeletét vagy a közsegélyügyre, az *Assistance publique*-re bízza, vagy pedig valamely jótékony egyesületre avagy magánszemélyre. Ami tökéletesen átformálja a jótékony intézmények és a családok közötti kapcsolatok lehetőségeit. Mert, egyfelől – akár a szükségesnek ítélt felügyeletre hivatkozva, akár a gyermekek *sérelmére* elkövetett bűnök megelőzése nevében – ezeknek az intézményeknek lehetőségük nyílik egy besúgó rendszer kiépítésére s a bejelentések saját hatáskörükben történő ellenőrzésére.

²² Részlet a Franciaországi gyermekmentő egyesület egy 1885-ös brosrájából.

Másfelől viszont egy, az 1890-es évek elején kidolgozott eljárásrendszer révén, mely az igazságszolgáltatás és a család közötti „összekötőkké” nyilvánítja őket, a gyermek *által* elkövetett sérelmek ürügyén is módjuk nyílik beavatkozni a családok életébe. A jelenség általánossá lesz. Ami viszont nehéz helyzetbe hozza az államot, mert a következő alternatívával kényszerül szembesülni. Vagy kvázi börtönöket építenek e kis csavargók számára, s nagykorúságukig bezárva tartják őket – ebben az esetben azt a kiskorút, kinek semmi egyéb bűne nincs, mint hogy szülei magára hagyták, súlyosabb büntetéssel sújtjuk, mint az olyan bűnelkövetőket, akikre lenne miért minősített büntetést kiszabni. Ekkor magán a jogrendszeren belül feszül ellentmondás, mely fölborítja a bűnnek és büntetésnek azt az aritmetikáját, amely e jogrendnek – a CODE NAPOLÉON óta már – alapjául szolgál. Vagy pedig igazi szakmához juttató ipariskolai képzést nyújtanak nekik. Ez viszont akkor a munkásszülőket arra fogja bátorítani, hogy jó lelkiismerettel taszítsák el maguktól gyermekeiket, hiszen így biztosak lehetnek abban, hogy azoknak oly nevelésben lesz részük, melyet ők maguk képtelenek lennének nekik biztosítani. E két nehézség orvoslására a jog és a filantróp intézmények szoros együttműködésben olyan rendszert hoztak létre, amely a pártfogó felügyeletet és a nyitott közegben folytatott nevelési támogatást előlegezi meg. Egy háromlépéses oda-vissza modelltől van szó: a kiskorút először is elítélik, ezáltal a büntetés-végrehajtási adminisztráció nyilvántartásába kerül. Ez a továbbiakban egy patronázsintézmény gondjaira bízta őt, amely – s ez a harmadik lépés – visszaadja a családjának, amely fölött ellenőrzést gyakorol, vajon megfelelő felügyelet alatt tartja-e a gondjaira bízott fiatalt. Ha az intézménynek valami nincs tetszésére, visszaveheti a családtól a gyereket, akit ekkor valamelyik intézeti központjában helyez el. Ha itt lázadozó magatartást tanúsít, visszahelyezhető börtönbe. A központi intézmény többé tehát nem a család valamennyi hányódó tagjának befogadására szolgáló „szemétlerakat”, válogatás nélküli gyűjtőhelye mindazoknak, kiket amaz nem tud – vagy nem akar – kötelékei között megtartani, hanem egy mindig karnyújtásnyi közelben található menedék, mely a családba visszaillesztésre, valamint (ennek megfigyelésére támaszkodva) az akció sikerességének ellenőrzésére szolgál. Egymást támogatva s kölcsönösen erősítve, az állam megkövetelte normakövetés és a filantróp erkölcsjobbítás a családot azzal a kötelezettséggel szembesíti, hogy – hacsak nem akar maga is felügyelet és megrendszabályozás tárgya lenni – meg kell tartania gyermekeit, és ügyelnie kell rájuk.

Az egészség jobbítását szolgáló normativitás és a gazdasági morál illetően összekapcsolásának előnyei fordított irányban is hatást gyakorolnak az állam/család viszonyra. A család az *ancien régime* idejében is igényt tartott arra, hogy az állam megerősítse autoritását a neki ellenszegülni akaró családtagokkal szemben. A CODE NAPOLÉON érintetlenül hagyta a családfői hatalomnak azt a szegmensét, mely hajdanán a család kérte elfogatóparancsok (*lettres de cachet*) procedúrája köré szerveződött. A CODE CIVIL 375. paragrafus a úgy rendelkezik, hogy mindazokban az esetekben, mikor is a gyermek „magatartásával szülőatyjának határozott elégedetlenségét váltja ki”, emez, „ha gyermeke 16 évesnél fiatalabb, egy hónapi időtartamra, ha pedig elmúlt már 16 éves, hat hónapi időtartamra börtönbe zárathatja”. A törvényhozás visszahozza tehát a gyakorlatba a kettős – azaz állami és családi – igazságszolgáltatás elvét, ezeket azonban gyakorlatilag ugyanabban az *egyetlen* alkalmazási módozatban – a szabadságvesztés-büntetésben – fogja össze. Az eljárás lassacskán majd kikopik a divatból, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy benne egy olyan funkció, mely valamikor a családi becsület megőrzése és védelme érdekében foganatosított megelőzés volt, azzal a büntetésfunkcióval olvad egybe, amely

együtt jár a többé már nem „privát”, hanem nyilvános szankcionálással és a családi becsület tényleges elvesztésével. A XIX. század utolsó harmadában közhivatalnokok és filantrópok egyként fordulnak szembe az atyai fenytés eszközeinek alkalmazásával, s ehhez két típusú érvelésre támaszkodnak.

Egyfelől – mondják –, amikor jóra való (értsd: tehetősebb) családok gyermekeiről van szó, ez csak nagyon ritkán fordul elő, hiszen az ítélet megbecstelenítő jellege, illetve a következményeitől való félelem (a gyerek bűnözőkkel, a köznép nyomorultjaival van összezárva) visszariasztja a szülőket. Sokkal inkább előnyben részesítik az elmeorvóintézeti elhelyezést, mint például Jules Vallès hozzátartozói, akik, midőn az 1848-ban a maga gimnáziumában közzétette a „*gyermeki jogok nyilatkozatát*”, aggódni kezdtek azon, hogyan is fogja ez befolyásolni a papa hivatalos karrierjét. Vagy pedig közvetlenül kólostorokhoz vagy olyan magánintézményekhez fordulnak, mint amilyen például a Demetz által 1855-ben Mettray-ben létrehozott s elhíresült „*Atyai otthon*”. Emez (ne tévesszék össze egy hasonló nevű, ám kifejezetten a szegények számára alapított kolóniával) a jómódú családok sarjainak diszkrét elrekesztését tette megoldhatóvá, még annak lehetőségét is biztosítva, hogy azok tanulmányaikat – a tours-i gimnázium tanárainak közreműködésével – az anonimitás teljes megőrzésével folytathassák (a dolgozatokat kódszámokkal azonosítják), s társadalmi pályafutásukat semmi hátrány ne veszélyeztesse. Olyannyira, hogy ezek a fiatalok az úgynevezett „nemes sportok” (vívás, lovaglás, úszás) fényűzésének is hódolhattak. Az intézet igazgatója folyamatos kapcsolatban állt a gimnáziumok igazgatóival, akik – a szülők beleegyezésével – hozzá irányították a fékezhetetlennek bizonyuló s ezért a kicsapatást kockáztató ifjakat. Az efféle intézetek tehát az iskolarendszer keretein belül működtek. Egyszerre jelentették a végső megaláztatást és a végső menedéket a gyermekek semmirekellőségével szembesülni kénytelen családok számára, és ebben az értelemben sokkal inkább a mai „bizonyítványgyárok” elődeinek tekinthetők, mintsem a megelőzés eszközeinek.

Ott vannak aztán a szegény családok. Ők jelentik a legszoróbb teherterét a közhivatalok számára, pontosabban az, hogy egyfajta értelemben a „*népség leghűványabbja*” szolgálatára kell mindegyre állani, az ő igényeiknek megfelelően kiállítani az apai fenytés végrehajtását elrendelő dokumentumokat. Kétségkívül folyamodtak ilyen lépéshez „érdemes” szegények is, gyakran azonban éppen ők voltak azok, kik „*bűnös gyengeségük okán*” az utolsó pillanatban meghátráltak, s visszariadtak a rendelkezés érvényre juttatásától. Egyébként is: egy hónap vagy hat hónap túlságosan kevés ahhoz – vélik a Hivatalban –, hogy gyökerestül ki lehessen tépni a már rögzült rossz hajlamokat. Az embernek leginkább kétes figurákkal akad dolga, „*kik csupán azért záratják el gyermeküket, hogy egy hónapra megszabaduljanak tőle, s így elutazhassanak, vagy szabadabban űzhessék mások egyetértésével folytatott üzemeiket (mint például nagyon sok özvegy édesapa)*”,²³ vagy pedig „*azért folytatnak csak harcot gyermekeik ellen, hogy minél több maradjon nekik a heti fizetésükből*”.²⁴ Az apai fenytésről szóló törvény az ehhez folyamodók többsége számára „*nem egyéb egy demokratizált Bastille-nál, s ki tudja, vajon nem sokkal több jogsértés tapad-e hozzá, mint hírkedt elődjéhez, melyet 1789. július 14-én leromboltak*”.²⁵

E „*demokratizált Bastille*” lerombolása, igénybevétele privilégiumának elragadása az alsóbb néprétegek ama „*kevésé érdekes*” csoportjától, amely fölháborító módon még

²³ Puybaraud: BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ GÉNÉRALE DES PRISONS. 1895.

²⁴ H. Joly: REVUE PÉNITENTIAIRE. 1895.

²⁵ Uo.

mindig élni kívánt ezzel a jussával, a jogelvek szintjén a férfi, a nő és a gyermek egyenjogúsítása címén zajlott. Özvegy édesanya korábban például nem fordulhatott a hatóságokhoz a gyermek felügyelet alá helyezésének kérelmével, ha azt férje családjából két személy nem támogatta. Tekintetbe véve a tágabb családi kapcsolatok szétzilálódását, ez egyet jelentett az anyai szándék tökéletes ellehetetlenülésével. (Külön problémát jelentett az elvált anyák helyzete.) Amikor viszont egy apa akarta intézetbe elzáratni gyermekét, nem kellett őt a bíróval szembesítenie, az kizárólag a családfő által mondottakra alapozta verdiktjét. Az elhelyezési jognak az anyára bekövetkezett kiterjesztése lehetőséget nyújtott a férj és a feleség közötti véleménykülönbség kinyilvánítására, így aztán az igazság kiderítésére olyan ellenőrző eljárások kellettek, amelyek szükségessé tették a gyermek és a szomszédság bevonását a vizsgálatba. Ez megkönnyítette a megalapozatlan kérelmek elutasítását, mivel a vizsgálat eredménye akár az is lehetett, hogy az atyai fennhatóság jogától megfosztották a szülőt. Az egyes ügyekben szót kapók sokféle elkötelezettsége s ezek ellentmondásossága a beavatkozás lehetőségeit is kiszélesítette.

Ebből következően a családok megfogalmazta kérések teljesítése ugyanazon igazgatási eljárások keretében illeszthető, mint amelyekhez a gyermekeiket elhagyó családok életébe való korrektív beavatkozásokkor szükségessé fordulni. A segítségnyújtás (ami az elhagyottnak jár) és a megtorlás (azokkal szemben, akik nem hajlandók családjuknak engedelmessé válni) tehát egyképpen *preventív* tevékenység. A prevenció eszköze maga a patronázsegyesületek sokasága, amelyek – az orvostudomány képviselte normákból s a hozzájuk igazodó törvényekből következően – mind széleskörűben vannak főlhatalmazva a családok életébe beavatkozni, mely beavatkozás tápláló forrásul maga a család válik, anyagi és erkölcsi kérései, pszichológiai és nevelési konfliktusai okán és révén, illetve azért, mert a család mulasztásait a szomszédság szorgalmasan jelzi.

A két stratégiai irányvonalnak a gyermekeket és a gyermekkort illető metszéspontjában kirajzolódik a megfelelő eljárások egymást váltogatásának általános terve. Ebből körvonalazódik majd lassacskán egy olyan konfigurációjuk, amit szokássá válik „szociális”-nak, „a” szociálisnak nevezni.

Egyfelől, az a segélyezéspárti paternalista mozgalom, mely arra vállalkozott, hogy magánkezdeményezések révén tegye szükségtelenné a szegénység problémájának *állami* tematizálását, az egészségügyi és nevelési normák kihirdetését önnön tevékenysége legitimálásul fogja föl, egyszersmind lehetőséget lát arra, hogy a megvalósítás terheit egy bürokratikus igazgatásra hárítsa át. Miért is ne válhatna legitimé közhasznúnak elismerni a szociális lakásokat, az iskolákat, a takarékpénztárakat, a családi pótlékot, mindazokat az elemeket, melyeket a szegény néptömegek kézben tartására gondosan ügyelő munkáltatói réteg hívott életre s szorgalmazott – hiszen az erkölcsjobbítás ezen eszközei egyben a közegészségügyi kívánalmak biztosításának is feltételei. Ennek véghezvitele semmiképpen nem jelenthet államosítást (ami ellentétesnek bizonyulna az állam liberális definíciójával), hiszen csupán már meglévő elemek összeszervezéséről van szó, nem pedig a célkitűzések módosításáról. Éppen ellenkezőleg, a filantrópia e termékeinek racionális működésűvé tétele egy olyan igazgatási szektor termelőtevékenysége előtt nyit szabad teret, ahol a változékonyság, az ellátási nehézségek kárára voltak a jó működésnek. (S a munkáltatók jó hírét sem szeplősítik többé olyan „előítéletek”, melyek a meggyökereztetés paternalista módozataiból következnek.) Egészen más a foganatja ennek, mint ha az állam kezdeményezte volna mindezt, magára vállalva ezen intézmények létrehozásának eredeti – tehát politikai – felelősségét.

Az állam, minthogy csak annak utána járul hozzá általános elterjesztésükhöz, ésszerű módosítások előterjesztéséhez, hogy *már létrejöttek*, mindössze annyit juttat kifejezésre, hogy felelősséget visel a liberális társadalmak jó működéséért. A „szociális mező” tehát kimetszi a gazdasági szférából a szegényekkel szemben képviselendő felelősségnek azt a részét, melyet a XIX. század során annak jól-rosszul, de mindvégig magára kellett vállalnia, s ezzel utolsó kellemetlen nyűgétől is megszabadítja.

Másfelől viszont, az állam kezdeményezte, normakövetést szorgalmazó gyakorlat számára a gazdasági-erkölcsi filantropizmus a beavatkozásnak olyan képletét kínálja föl, amely két, jól elkülöníthető módozat szerint fogja lehetővé tenni a normák elterjesztését.

Ott, ahol nem respektálják őket, ott, ahol velük együtt a szegénység (tehát a föltételezett, megelőlegett erkölcstelenség) is megjelenik, az apai hatalom fölfüggesztése/megvonása lehetővé fogja tenni egy olyan *gyámság alá vételi* eljárásnak a kidolgozását, amelyben az egészségügyi és nevelési normák a gazdasági és erkölcsi ellenőrzés módszerivel lépnek frigyre. A családi autonómia *korlátozásáról* van tehát szó, amit megkönynyít, hogy a XIX. század végén kezd kialakulni egy sor kapcsolat – illetve az „átjárást” lehetővé tévő mechanizmus – a menhelyrendszer, a fiatakorúak bíróságai, az orvostudomány és a pszichiátria között. Azzal, hogy így – értsd: a megelőzés jelszavára hivatkozva – egyesítik a segélyezés és a megtorlás hajdanán elkülönült tevékenységeit, a család híján tengődők intézményi befogadását éppúgy, mint a család ellen föllázadókét, emez, mármint a család, végleg megfosztatik attól a pozíciójától, hogy beleszólhasson az őt érintő ügyekbe, tárgyalópartnerként léphessen föl. Megfordul az állam és a család közötti cinkos viszony. A család beavatkozási tereppé válik: olyan tereppé, ahol van ám mit tennie a beavatkozóknak. Ezzel párhuzamosan, a magánkezdeményezéseknek az az arzenálja, mely korábban éppenséggel az állam szerepét volt hivatva visszafogni, most ugyanúgy, akár szolgálatába is állhat az államnak. Annak tapasztalatával fölvértezten, hogy a szegényekkel hogyan kell bánni, segíthet abban, hogyan lehet a normákat gazdasági gyámkodás révén terjeszteni, illetve hogy a többnyire kevésbé respektált normákra való hivatkozással hogyan tartsák ellenőrzésük alatt a családok háztartásvezetését. A két szál egybekapcsolása előre jelzi, milyen lesz a szociális gyámság alá helyezésnek az a karaktere, mely a XIX. század végén indított, a szegény néposztályokat célba vevő gigantikus méretű egészségügyi és erkölcsi hadjáratra lesz majd jellemző.

Ott viszont, ahol a család képesnek bizonyul a gazdasági értelemben függetlenné, önállóvá válásra, a normák ugyanazokon a csatornákon keresztül közvetíthetők, mint amelyeken az (igencsak hasonló húrokat pengető) filantróp tevékenység bátorította és segítette őket, hogy gazdaságilag életképesse váljanak. A család „átitátása” az új higiénés, illetve nevelési szokásokkal, a kapcsolatkezelés új módozataival, azokon a hajszálcereken keresztül történik, amelyek révén a takarékosághoz és megtakarítás akarásához való hozzászokásuk is kialakult. A család és az iskola, a család és az életvezetési tanácsokkal szolgáló patronázsintézmények között ekkoriban kialakuló kapcsolat ugyanannak a mechanizmusnak engedelmeskedik, mint amely a megtakarításra szoktatott rá: *a csábításának*. E folyamatban a magánkezdeményezés olyan eszközként működik, amely a közhatalom beavatkozásának lehetőségével szemben a család és a családtagok autonómiáját erősíti föl. Egyformán támaszkodik a család és a családtagok autonómiaigényére; amannak sikerét emezek kiteljesedésével köti össze. Ebben a folyamatban a *szereződéskötésnek* jut mind több és több szerep.

„De hát miért nem házasodtok össze?” – kérdezték lankadatlanul a filantrópok a vad-házasságban élő munkásoktól. Amire ezek általában így válaszoltak: „Tegyétek előbb lehetővé a válást, akkor majd fontolóra vesszük...” Bármily elégtelen volt is arra, hogy biztosítsa az egyes személyek ellenőrzés alatt tartását, s bármily alkalmatlan arra, hogy rábírja a családokat az új egészségügyi és nevelési követelmények követésére, a család csak így, patriarchális intézményként tudott támasz lenni (ha mégoly gyenge is), melyre a társadalmi rend fönntartásához azért szükség mutatkozik. A váláshoz való jognak (melyet az 1789-es forradalom nyilvánított ki) a restauráció idején való eltörlését az a félelem motiválta, hogy a rend és stabilitás egy olyan elemét, amelynek már *de facto* föllazulása is éppen elég problémával járt, nehogy most *de iure* is fölszámolják. Egészen a hetvenes évekig a házasság merev érinthetlenségét az összes filantróp egyöntetűen archaikus maradványnak tartja, ám erre az archaizmusra, mint mondják, mindaddig szükség lesz, amíg a társadalmi intézmények és a család közötti kötelékek semmi másra nem építhetnek. Vagyis mindaddig megőrzendő archaizmus, amíg a család le nem választható a régi konglomerátumokról (amelyeknek ez idáig funkcionális eleme volt), s nem szervíthető új elemekhez (mint például a takarékpénztár, az iskola, a prevenció különféle mechanizmusai). A függőségi és hovatartozási viszonyok bonyolult hálózatának szövedékéből a család magához képest *külső* apparátusok „idegvégződéseinek” összefüggésrendszerébe tagozódik be. Ezek az új rendszerek kettős módon hatnak a családra, ez pedig nem tartható fönn sokáig jogi átalakítása nélkül. Egyfelől közvetlenül átjárják, áthatják a család életét; tagjait – az új normák követelményrendszerét „játékba hozva” – szembefordítják a patriarchális hatalommal, egészségügyi és nevelési védhetőségük érdekében megszervezik az atyai hatalom fölszámolását, a család gazdasági-erkölcsi gyámság alá vételét. Másfelől pedig a családi élet újjászervezésének tengelyébe az autonómia fokozására való aggályos törekvés kerül. Végére, a szorgalmazott normák előnyösnek bizonyulnak az autonómiára szert tevésben. Elfogadtatásuk érdekében persze erősen támaszkodni kell a családon belüli viszonyok liberalizálására. A válásról, illetve az atyai hatalom semmissé nyilvánításáról hozott törvény között (1884, 1889) öt év telik csak el. Igencsak olybá tűnik, mint ha a házasfelek között érvényes szerződés engedékenységét jelentősen kiterjesztené egy másik szerződés. Az, amelyik az állammal – és hallgatólagosan – köttetik. Ez a szerződés pedig a következőket mondja: a hajdanán a család s a társadalmi kötelékek támasztotta akadályok fölszámolását jelentő szabadságot, melynek révén immáron egymással frigyre léphettek, mint ahogy e köteléket szabadon fel is bonthatjátok, csak azzal a feltétellel (s csak abban a mértékben) nyújtjuk nektek, ha arra fogjátok fölhasználni, hogy ama normák tiszteletben tartása révén, melyek szavatolják családokat tagjainak társadalmi hasznosságát, mind szilárdabb alapjait teremtsétek meg függetlenségeteknek. Ám ha nem erre használjátok, vissza fogtok zuhanni a gyámság kötelékébe.

A következőkről van tehát szó: a családok fölött gyakorolt aktív felügyeletet fölváltja a család aktív részvétele biztosította felügyelet. A család többé nem tárgyalópartnere (mi több, saját jogán egyenrangú tárgyalópartnere) a hatalomnak; ereje, ezután, többé nem amazéval egylényegű. Beiktatott társadalmi mechanizmussá degradálódik (hogy a társadalmi imperatívuszokat kényszerűségből vagy jószántából közvetíti, nem érdekes). Az ezt eredményező folyamat nem küszöbölte ki a családias hangvitelt. Éppen ellenkezőleg. Végletekig fölerősítette, a család tagjai számára maximálisan kidomborította e közvetítés előnyeit is, hátrányait is, csak azért, hogy – negatív értelemben is, pozitív

értelemben is – egyértelművé tegye, hogyan szervülnek össze a normatív követelmények és a gazdasági-morális viselkedések. A negatív párosítás: a pénzügyi függetlenség hiánya, a segélyezésre szorulás erkölcsstelenségre utal. Ez az erkölcsstelenség szüli a higiénében és a nevelésben mutatózó hanyagságot, a hiányosságokat; ez az erkölcsstelenség igazolja a gazdasági gyámság alá helyezés jogosságát, mely képesnek mutatkozik majd érvényt szerezni a normáknak. Az egészségügyi követelmények megsértése, be nem tartása is prevenciós jellegű intézkedések alkalmazására jogosít föl, melyek ugyancsak gyámság alá helyezést igényelhetnek. A feltételezett sérelem okán, mely akár az egyik, akár a másik hanyagság miatt érheti tagjait, a család viselkedése közvetlen szabályozás tárgya lehet. Annak ürügyével, hogy a család leggyengébb tagjainak (a nőknek és a gyerekeknek) nyújt védelmet, a gyámi felügyelet biztosíthatja ugyan az állam számára a jótékony beavatkozást, de csak a magánjogok gyakorlatilag teljes háttérbe szorítása árán.

A pozitív párosítás: a család – többé már nem garantáltan kapott – függetlenségét azért persze megőrizheti, sőt meg is szilárdíthatja. Megőrizheti, ha jól hasznosítja gazdasági kapacitásait, ha korlátot szab igényeinek, hogy a privátszféra szerződéses csereviszonyain belül oldhassa meg azokat a problémáit, melyek például abból fakadhatnak, ha a család tagjainak viselkedése eltér a „normálistól”. (Egy jómódú család például megteheti, hogy pszichoterápiás megoldást találjon gyermeke problémáira, az alsóbb néposztályokban ezek kezeletlensége erősen növelné a családra gyakorolt társadalmi nyomást.) Növelni pedig azzal növelhető az önállóság foka, ha a normák elsajátítását a családi boldogulás szolgálatába állítjuk, s lehetőségünk nyílik olyan virágzó közeg megteremtésére, mely képes ellenállni a válságoknak és kudarcoknak, illetve arra, hogy a nagyobb szabadságot kínáló szerződéses viszonyok lehetőségei révén előnyösebb iskoláztatási és házasságkötési kombinációk felé orientálódjunk.

Érdekes mindezek után összehasonlítanunk a család és a társadalmi intézmények közötti hatalmi viszonyok átalakulásából következő eredményeket azokkal, amelyek a család újfajta nevelési ismeretek kibontakozásából következő belső átszerveződéséből adódnak – s újlag rámutatnunk a köznépi és a polgári család korábban már nyilvánvalóvá tett bipolaritására. Minden nehézség nélkül látni való, hogyan szolgálhatnak arra a XIX. század végén bevezetett gyámsági mechanizmusok, hogy az alsóbb osztályok körében elősegítsék és rendszeressé tegyék a „törzsi szerveződésű” család abba a fajta családba való átmenetét, melynek rendezőelve a családi higiéné kánonja, a belső családi tér intimítása felé való fordulás, illetve a gyerekek nevelése és a fölöttük gyakorolt felügyelet köré szerveződik. Hasonló módon, a takarékosagra, iskolázatogásra buzdítás, az életviteli tanácsok azzal akarnak hatni, hogy megpróbálják az erkölcsjobbított és normakövetővé nevelt szegény családokat a polgári családmódel felé terelni. Az első tehetetlensége és az utóbbi virágzó fejlődése közé pedig a „följebb jutás” rögeszméjének mézesmadzagából kísérelnek hálót szőni. Ez a felemelkedésvágy annak a kispolgárságnak lesz jellegadó tulajdonsága, mely túlon túl nagy fontosságot tulajdonít a „családi életnek”, túlzott értelmet a spórolásnak, révült ájulattal tiszteli az iskolát, s lázas igyekezettel hajszol mindent, amiről úgy gondolja, hogy attól a társadalomban majd „elfogadhatóbb” lesz.

Mi hát a család? A fennálló rend újratermelésének egyik eszköze? Ez a minősítés teljesen helyénvaló az *ancien régime* idejében: a családnak pontosan a társadalomban elfoglalt rangjához igazodva jártak kedvezmények, nemkülönben kötelezettségek;

meghatározó jegyével a függőségi viszonyok és szolidaritási hálók tömbjei között való közvetlen elhelyezkedése szolgált. A családnak a társadalmi-politikai mezőből kiiktatása – az a lehetőség, hogy őt magát tegyék a társadalmi integráció mechanizmusainak közvetítőjévé, nem egyszerűen valamiféle szerencsés egybeesésnek a terméke, melyben a magántulajdon védelmének kapitalista parancsa találna egymásra egy olyan struktúrával, amely az Ödipusz-komplexuson (vagy bármi egyében keresztül) a leigázás/behódolás újratermelésének lenne szentelve. Nem. Sokkal inkább egy sor olyan beavatkozás stratégiai eredménye, amelyek nem annyira *támaszkodnak* a családra, mint inkább *működésbe lendítik*. Ebben az értelemben a modern család nem annyira intézmény, mint inkább *mechanizmus*. E mechanizmus hajtóerejét a családi alakzatok különbözősége (köznapi és polgári bipolaritás), illetve az egyéni és a családi érdek közötti szintkülönbség adja. E mechanizmus ereje egy olyan *társadalmi szerkezetben* rejlik, melynek rendezőelve abban áll, hogy szüntelenül összekapcsolja a kívülről történő beavatkozásokkal a családon belül keletkező konfliktusokkal vagy erőviszony-különbségekkel – lásd a szegény gyermekeknek nyújtott védelmet, mely lehetővé teszi a családnak mint ellenállási gócnak a megtörését, vagy az orvosnak és a nevelési szakszemélyzetnek az anyával kötött kitérített fontosságú szövetségét (mely arra szolgál, hogy kialakítsa a családban a takarékoság, az iskolai teljesítés követelményeinek megfelelni akarás eljárás módjait s más efféléket). A társadalmi ellenőrzés-gyakorlás eljárásai sokkal inkább építenek a családon belüli viszonyok komplexitására, mint a család komplexusaira; sokkal inkább mobilitási törekvéseire, mint szerzeményei védelmében hozott erőfeszítéseire (magántulajdon, merev jogrend). Csodálatos mechanizmus, mivel lehetővé teszi, hogy a társadalomból leszakadásra a magánjogoktól való szinte teljes megfosztással lehessen reagálni, viszont erősen bátorítani lehessen a pozitív betagozódást, a politikai jogok követeléséről a jólétnek a magánszférában való keresése kedvéért történő lemondást.

Kis túlzással akár azt is mondhatjuk: ez a családi működésmechanizmus csak annyiban hatékony, amennyiben a család *nem* termeli újra a fönnálló rendet; amennyiben merev jogi szabályozás vagy állami normák rákényszerítése nem fagyasztja be az általa táplált reményeket, illetve a belső és külső nyomásoknak és elvárásoknak azt az összjátékát, amelyek őt magát a lehetséges vagy áhított változtatások lehetséges terepének tüntetik föl. Csak ezen az áron léphetnek a függőségi viszonyok helyébe a följebb jutás esélyei; csak ezen az áron válthatja föl a szolidaritás kötelekeitől való függést a *követelések* kiküzdésének akarása. Csupa olyan dolog, amely a családot mai társadalmaink esszenciális alakzatává, a parlamentáris demokrácia nélkülözhetetlen tartozékává teszi. S innen nézve az is rögtön érthetővé válik, miért is nem a család intézményének védelme vagy fölszámolása melletti voksolás lesz majd a XX. század nagy problémája, hanem azoknak a kérdéseknek a megoldása, amelyek család és társadalom két neuralgikus „illeszkedési pontja” körül merülnek fel. Nevezetesen: 1. Hogyan lehessen az alsóbb néposztályok körében úgy elejét venni a családok ellenállásának és az egyéni eltévelyedéseknek, hogy a szükséges beavatkozások ne járjanak túl nyilvánvaló előnyökkel, illetve ne tegyenek szükségessé túl brutális szankciókat, melyek következtében újra fölúthetnék fejüket a függőség, illetve az organikus szolidaritás régi formái (tekintsük ezt a gyámsági komplexum problémájának). 2. Hogyan lehessen maximálisan összeegyeztetni a család autonómiájának elvét – beleértve annak minden egoizmusát és sajátlagos ambícióit – a családtagok szocializálásának eljárásaival (tekintsük ezt a képek szabályozása problémájának).